

Мнагазначнасць у тэхнічнай тэрміналогіі

Н.В. Сазонава

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

Тэрмін – слова ці спалучэнне спецыяльнай сферы ўжывання, якое з’яўляецца найменнем адпаведнага паняцця і патрабуе дэфініцыі. Тэрміналогія – падсістэма ўнутры агульнай лексічнай сістэмы данай мовы, сукупнасць тэрмінаў, якія выражаюць паняцці якой-небудзь галіны навукі або тэхнікі. Мнагазначнасць – наяўнасць у аднаго слова некалькіх значэнняў. Тэрміналагічныя сістэмы сучаснай беларускай мовы пачалі фарміравацца ў 20-30я гг. XX стагоддзя ў складаных ўмовах, выкліканых экстралінгвістычнымі фактарамі, якія прывялі да разрыву паміж традыцыямі тагачаснай беларускай мовы і старабеларускай. Аднак паколькі тэрмінатворчасць – свядомая, мэтанакіраваная дзейнасць, то элементы штучнасці ў ёй – з’ява заканамерная.

Як лічыць В.А. Ляшчынская, кожны тэрмін павінен абазначаць толькі адно паняцце ў навуцы ці тэхніцы, а кожнаму паняццю павінен адпавядаць толькі адзін тэрмін. Гэта патрабаванне не заўсёды вытрымліваецца, бо мнагазначнасць як з’ява, шырока прадстаўленая ў агульнай лексіцы, знаходзіць пашырэнне і ў тэрміналогіі. Полісемічныя тэрміны і тэрміны-сінонімы, эквівалентныя па сваёй семантыцы, сустракаюцца ва ўсіх сучасных тэрміналагічных сістэмах. На думку Н.Б. Мячкоўскай, прытым што тэрміны, у параўнанні са звычайнай лексікай, у большай ступені падлягаюць асэнсаванаму рэгуляванню, яны супрацьстаяць рэгламентацыі ў той ступені, у якой яны застаюцца словамі, у тым ліку, яны захоўваюць і/ці развіваюць мнагазначнасць, пры гэтым чым больш ужываецца тэрмін, тым больш ён мнагазначны.

В.П. Красней пад полінайменнасцю разумее тэрміны-сінонімы, тэрміны-дублеты, варыянты (фанетычныя, арфаграфічныя, марфалагічныя, словаўтваральныя) і лічыць гэтыя з’явы непажаданымі ў мове навукі. Значыць, у працэсе ўніфікацыі і рацыяналізацыі тэрміналогіі неабходна пазбаўляцца ад варыянтаў і абмяжоўваць дублетнасць і мнагазначнасць. Пры вырашэнні гэтых задач патрэбна выразна акрэсліць тыя крытэрыі, якім павінен адпавядаць стандартны тэрмін на данай стадыі развіцця беларускай літаратурнай мовы. К.П. Любецкая лічыць неабходным уніфікаваць і стандартызаваць беларускую тэрміналогію, каб уключыць яе ў міжнародныя стандарты. Сённяшнія намаганні па гарманізацыі тэрміналогіі прадугледжваюць інтэрнацыяналізацыю тэрмінаў – суаднясенне значэнняў блізкіх па форме разнамоўных тэрмінаў з вызначэннем паміж імі дакладных адпаведнасцей, а таксама выбар з ліку сінонімаў тэрмінаў з інтэрнацыянальнымі формамі.

У якасці ілюстрацыі мнагазначнасці тэхнічных тэрмінаў быў прааналізаваны Глумачальны слоўнік беларускай мовы ў 5 тамах пад рэдакцыяй К.К. Атраховіча шляхам суцэльнай выбаркі.

Сабраны матэрыял дазволіў зрабіць наступныя высновы:

1. Усяго было адзначана 1960 адзінак лексікі з паметай “спец.”, сярод якіх сустракаліся медыцынскія, тэхнічныя, музычныя, матэматычныя, юрыдычныя, сельскагаспадарчыя і інш. тэрміны;

2. З іх было вылучана 258 адзінак мнагазначных тэрмінаў, сярод якіх было адзначана

- тэхнічных – 56 адзінак;
- эканамічных – 11 адзінак;
- біялагічных – 28 адзінак;
- музычных – 8 адзінак;
- матэматычных – 7 адзінак;
- лінгвістычных – 7 адзінак;

- хімічных – 9 адзінак;
- геалагічных – 8 адзінак;
- юрыдычных – 2 адзінкі;
- медыцынскіх – 2 адзінкі;
- астранамічных – 2 адзінкі;

- лексічных амонімаў, сярод якіх адно слова з’яўляецца мнагазначным тэрмінам, - 14 адзінак; (Тыпу Пракат 1 – 1) гарачая апрацоўка металу шляхам абціскання паміж вярчальнымі валамі ў асобных станах; 2) металічныя вырабы, атрыманыя шляхам пракаткі; Пракат 2 – перадача рухомай маёмасці ў часовае карыстанне; Трап 1 – 1) лесвіца на караблі; 2) спецыяльная лесвіца; Трап 2 (ад англ.) – 1) адтуліна ў падлозе для сцёку вады і спуску яе ў каналізацыю; 2) апарат для аддзялення нафты ад газу;

- 104 адзінкі слоў, мнагазначнасць якіх развівалася ў асноўным на падставе першаснага значэння паводле пэўнага падабенства, таму аднесці іх да канкрэтнага раздзелу тэрміналагічнай лексікі немагчыма (Тыпу Дэрывацыя (ад лац.) – 1) адвод вады ад галоўнага рэчышча ракі ў бок па канале; 2) бакавое адхіленне снарадаў і куль наразной зброі пры палёце; 3) утварэнне новых слоў ад слова-асновы; Меніск (ад грэч.) – 1) увагнутая або выпуклая паверхня вадкасці ў капіляры; 2) увагнута-выпуклая і выпукла-ўвагнутая лінза; Рэверс (ад лац.) – 1) прыстасаванне, пры дапамозе якога можна мяняць напрамак руху машыны ў процілеглы бок; 2) адваротны бок медаля або манеты; 3) пісьмовае абавязацельства, якое гарантуе што-небудзь; 4) у дарэвал.арміі – грашовае забеспячэнне, залог, які ўносіць малады афіцэр у палкавую касу пры жаніцбе; Фінішэр – 1) машына для ўшчыльнення і апрацоўкі цэментна-бетоннага пакрыцця дарогі, аэрадрома; 2) асоба на лётным полі, якая дае сігнал аб заканчэнні палёту; Шліц (ад ням.) – 1) проразь для адвёрткі ў галоўцы шрубы; 2) разрэз на спінцы ці баках пінжака, паліто; Шток (ад ням.) – 1) у геалогіі – адна з форм залягання горных

парод; 2) у тэхніцы - металічны цыліндрычны стрыжань, які злучае поршань рухавіка з паўзуном;

Прааналізаваныя мнагазначныя тэхнічныя тэрміны дазваляюць зрабіць некаторыя высновы паводле прыроды мнагазначнасці і намеціць шляхі яе пераадолення.

У асноўнай колькасці тэрміналагічных адзінак мнагазначнасць вынікае з суадносінаў *працэс і атрыманая форма ці дэталі* (Апалубка – 1) дзеянне паводле апалубіць; 2) драўляная ці металічная форма; 3) абкладка знадворных частак збудавання; Калёўка – 1) дзеянне паводле каляваць; 2) спецыяльны рубанак; 3) профіль дошкі або бруска, які атрымліваецца струганнем); *працэс/вынік падобнага працэсу/сістэма вынікаў* (Перфараванне (ад лац.) – 1) дзеянне паводле перфарываць; 2) пракол, прарыў палага органа цела чалавека; 3) сістэма спецыяльна прабітых скразных адтулін на чым-небудзь); *прылада ў тэхніцы і падобная прылада ў іншай сферы* (Вентыль – 1) клапан для рэгулявання патоку вадкасці, пару, газы; 2) клапан у музычных інструментах для змены вышыні гуку; Ліяла – 1) форма для адліўкі металу; 2) канал уздоўж борта судна ў ніжняй частцы трума для сцякання вады; Пуансон (ад франц.) – 1) верхняя пукатая частка штампа для апрацоўкі металу ціскам; 2) металічны брусок з рэльефным адбіткам літары або знака, які выкарыстоўваецца для выціскання матрыцы; Скарыфікатар (ад лац.) – 1) машына для парушэння цэласці абалонкі насення з мэтай паскарэння яго прарастання; 2) сельскагаспадарчая прылада для скарыфікацыі глебы; 3) прылада для правядзення насечак на скуры); *назва канкрэтнай дэталі /назва ўсіх дэталей падобнай формы* (Стакан – 1) гільза артылерыйскага снарада; 2) назва дэталей рознага прызначэння, якія маюць цыліндрычную форму); *спецыяльная частка ў канструкцыі /сама канструкцыя /падобная прылада ў іншай сферы* (Шпунт (ад польск.) - 1) спецыяльны выступ ці паз для злучэння дошак, брусоў; 2) дошка, брус з выступам;

438

- 3) спецыяльны корак, якім затыкаюць бочку з віном ці півам); назва спецыяльнай дэталі /іныя прадмет, падобны знешне (Штыр – 1) цыліндрычны стрыжань з канічным канцом;
- 2) радыёантэна ў выглядзе доўгага тонкага стрыжня).

Як бачна, вялікага разыходжання паміж значэннямі мнагазначнага тэрміна не назіраецца, а паколькі падобная лексіка ўжываецца толькі ў пэўным кантэксце, можна зрабіць выснову, што канкрэтнаму разуменню значэння тэрміна ў канкрэтнай сітуацыі практычна нішто не перашкаджае.

Літаратура

1. Аніськова, С.М. Варыянтнасць у беларускай тэрміналогіі 20-30ых гг. XX стагоддзя / С.М.Аніськова // Скарына і наш час. – Гомель: ГДУ, 2008. Ч. 2. – 310 с.

2. Зимовая, М.В. Многозначность в терминологии / М.В.Зимовая – Орёл, 2011. – 19 с.

3. Красней, В.П. Беларуская тэрміналогія / В.П.Красней. – Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2011. – 215 с.

4. Любецкая, К.П. Аб задачах беларускага тэрміназнаўства ў пачатку XXI стагоддзя / К.П.Любецкая // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Мінск: РІВШ, 2001, 2008. Вып.7, 1.

5. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка / В.А. Ляшчынская. – Мн.: РІВШ БДУ, 2001. – 254 с.

6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; [падагульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К.Атраховіча; рэдкалегія: А.Я. Баханькоў, П.М. Гапановіч, М.П. Лобан, М.Р. Суднік], Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай савецкай энцыклапедыі, 1977 – 1984.